

Paradisodebat Kunsten '92 Amsterdam 31 augustus 2014

Door Joke J. Hermsen

Wat vermag de kunst nog in deze tijden en wat doet de kunst met de samenleving? Zijn de beelden die zij schept nog wel bestand tegen de onophoudelijke stroom die ons via de diverse media dagelijks bereikt? Kan de kunst nog een verschil maken, voor de nieuwe facebookgeneratie bijvoorbeeld, of is zij gedoemd roemloos ten onder te gaan in de zich alsmaar uitdijende, digitale beeldenzee? Het zijn vragen die ons de afgelopen tijd vanaf de opiniepagina's van de krant wel vaker worden gesteld en laat ik dan proberen, in het kwartiertje tijd dat mij vergund is, een begin van een antwoord te formuleren.

De kunst, in al haar verscheiden verschijningsvormen, zoekt, denk ik, altijd een bepaalde verhouding *tot* en omgang *met* de werkelijkheid. Ze interpreteert, accentueert of nuanceert deze in plaats van haar eenvoudigweg te reproduceren of tot een pakkende kop of oneliner te reduceren. Juist omdat de kunst de een-op-eenverhouding met de werkelijkheid loslaat, zorgt de poëtische, muzikale of artistieke interpretatie van de werkelijkheid voor een zekere vervreemding, die wij vervolgens als toeschouwer, lezer of luisteraar zelf moeten zien te overbruggen. Hierdoor wordt ook onze eigen verbeeldingskracht aangezwengeld; zo eenvoudig is het. We zullen zelf aan de slag moeten om de beelden, woorden of klanken te duiden, te doorgronden en van een interpretatie te voorzien. Kunst is geen consumptie, hoezeer zij soms ook hiertoe lijkt te worden teruggebracht, maar schept, als het goed is, een interval tussen zien en begrijpen, tussen vervreemding en herkenning, een moment van hapering kortom, omdat er te midden van de stortvloed aan beelden ineens een vraagteken wordt opgeworpen, dat ons aan het denken zet. Het is alleen in dit tussen, in dit 'in between', zoals de filosofe Hannah Arendt in haar essay 'De crisis in de cultuur' stelde, dat het denken niet langer reeds gevestigde meningen reproduceert, maar nieuwe gedachten een aanvang kunnen nemen.

Om een dergelijk interval teweeg te brengen, zal de kunst eenduidige meningen, oneliners en clichés moeten vermijden of juist opblazen tot absurde proporties, zodat de schematische tegenstellingen waarmee wij de wereld gemakshalve hebben

ingedeed ondermijnd en overhoop gegooid worden. We zullen over deze obstakels en haperingen heen moeten springen alvorens we ons een oordeel kunnen vormen, dat voor de duur van die sprong – in het luchtledige, in de vrijheid van het nog niet bepaalde, het bezielende en opene van dit nog onbestemde - even opgeschort wordt. De kunst slaat zo de vaste grond onder onze voeten vandaan, opdat wij zelf ook een beetje in beweging komen, de geijkte kaders verlaten, en aan het zwerven slaan, op zoek naar nieuwe betekenissen, nieuwe mogelijkheden die in het kunstwerk opgeroepen of aangekondigd worden. Wij vragen kortom niet alleen iets van de kunst, de kunst vraagt ook iets aan ons. Namelijk dat we eens wat langer stilstaan bij een tekst, beeld of schilderij, alvorens er onmiddellijk een betekenis aan te verbinden, dat we een pas op de plaats maken en ruimte maken voor verbazing en verwondering, zodat er ook in ons eigen hoofd nieuwe gedachtes ontstaan.

Juist in deze tijd waarin we dagelijks overspoeld worden door de kant-en-klare meningen en beelden van de diverse media, is de kunst voor de reflectie onontbeerlijk geworden. De snelle, hapklare beelden van de media brengen namelijk geen hapering teweeg, maar vragen er vooral om instant genuttigd te worden. Vanwege het ontbreken van een eigenzinnige en spanningsvolle omgang met de werkelijkheid, kunnen wij door die beelden afgestompt raken, want er wordt immers niets aan ons gevraagd. De kunst daarentegen vormt de werkelijkheid om tot een meerduidig verwijzingspatroon, waardoor we onze eigen verbeeldingskracht en denkvermogen wel moeten aanspreken. De kunst voedt aldus ons denken; ze reikt ons als het ware een vergrootglas aan, een op bijzondere wijze geslepen lens, om de nog niet gerealiseerde mogelijkheden in het heden te ontdekken. Ze richt haar focus namelijk doorgaans op datgene wat nog niet eerder op die manier gezegd, gemaakt, gecomponeerd, gedacht of verbeeld is. In die zin is de artistieke verbeelding altijd utopisch van aard, zoals de letterlijke betekenis van het woord outopos ook suggereert, een goede, maar nog niet bestaande plek. Hiermee probeert de kunst over de grenzen van de status quo, van al datgene wat reeds is en vaststaat, heen te reiken en worden wij in die beweging meegetrokken. In dit tegenspel van het mogelijke met het onmogelijke, het zeggbare met het onzeggbare, verbreedt de kunst dus niet alleen haar eigen, maar ook onze mogelijkheden.

Als we een boek lezen, naar een concert luisteren of een expositie bezoeken, vergeten we voor even de naakte feitelijkheid van ons bestaan, en worden we aan diepere passies dan status, hebzucht of eigenbelang herinnerd. Kunst brengt momenten van reflectie en verstillig in de hectiek van ons bestaan, en spoort ons

vanuit die luwte tot bezieling en creativiteit aan. Ze scheidt een intermezzo binnen het voordragen van de tijd, in mijn nieuwe boek noem ik dat het Kairos ogenblik, een momentum of eeuwig durend ogenblik, zodat we niet alleen op adem kunnen komen, maar ook weer eens wat dieper leren ademen en de energie en inspiratie vinden zelf ook iets nieuws te verzinnen of te beginnen, het roer eens om te gooien of een andere weg in te slaan. Daar is niets zweverigs aan; in tegendeel: het is een zoeken van de meest eigenlijke verhouding tot de werkelijkheid.

‘Wees realistisch. Denk het onmogelijke’, schreef de Joods-Duitse filosoof Ernst Bloch dan ook. Hij zag de zin van het menselijke bestaan voornamelijk in deze overschrijding van de mens ten opzichte van zichzelf. Mens zijn is volgens hem geen gerealiseerde constitutie, maar ‘een substraat van mogelijkheden waarin zijnsvervulling moet plaats vinden’. Met andere woorden, pas als we worden, als we veranderen en ons ontwikkelen, zijn we waar. Een ding is, de mens wordt. De kunst is zowel een stimulans als een uitdaging en oproep tot dat creatieve proces, die onze mate van menselijkheid bepaalt. Daarnaast spoort de kunst ons ook nog eens aan tot wat Hannah Arendt ‘representative thinking’ noemde –het kunnen verplaatsen in het gezichtspunt van anderen – dat zij als een van de belangrijkste voorwaarden voor een democratie beschouwde, omdat de wereld niet door de mens maar door mensen in het meervoud bevolkt wordt en pluraliteit daarom de enige bestaansvoorwaarde voor die wereld is.

Om al die redenen zou je verwachten dat de politiek de kunst daarom een warm hart zou toedragen, het grote, maatschappelijke en democratische belang ervan zou inzien en dat zij waar ze kan juist deze sector zou beschermen, als zijnde de belangrijkste voedingsbodem voor een menselijke maatschappij. Welnu, dat is de afgelopen jaren niet helemaal het geval geweest. Er lijkt eerder sprake te zijn van een zekere geringschatting voor de kunst, of op zijn minst desinteresse, een houding die bijvoorbeeld naar voren kwam in de opmerking die de voormalige staatssecretaris voor cultuur Halbe Zijlstra een aantal jaren geleden maakte: ‘ik kan zo goed in het kunstbudget snijden, omdat ik er geen verstand van heb.’

Het signaal dat Zijlstra hiermee uitzond, is feitelijk dat kunst slechts een zinloze, geld verspillende aangelegenheid is. Het had van meer inzicht getuigd als hij juist de kunst had beschouwd als datgene wat zich tegen de alomtegenwoordige geest van verspilling nog enigszins weet te verzetten. Wat politici als Zijlstra nogal eens lijken te vergeten is dat de politiek in bepaald opzicht verwant is aan de kunst en dat zij dit bondgenootschap wel wat vaker zouden mogen bestendigen. Politiek en

kunst voeren namelijk beiden, uiteraard ieder op geheel eigen wijze, een gesprek over de wereld: zij lezen, herlezen, interpreteren en geven beiden commentaar op de wereld en houden daarmee de wereld – die tussen de mensen in ligt - in stand. Ze vormen gezamenlijk het openbare domein waar vrijheid heerst, omdat we ons daar niet bezighouden met onze privebelangen noch met de zorgen voor ons eigen levensonderhoud, maar met de zorg voor de gemeenschappelijke wereld oftewel het algemene belang. Ze spelen dus beiden een hoofdrol op het openbare toneel van de wereld, waar pas nieuwe visies en inzichten kunnen ontstaan, en zijn dus ondanks hun conflicten en spanningen ten diepste aan elkaar verbonden en zelfs onderling afhankelijk. De kunst heeft de politiek als beschermer nodig, net zo goed als de politiek de kunst nodig heeft om een samenleving gezond, want kritisch, dynamisch en initiatiefrijk te houden.

Onze cultuur wordt bedreigd, schreef Arendt, wanneer we de kunstenaars, die ‘authentieke voortbrengers van objecten die elke beschaving achterlaat als de kwintessens en de blijvende getuigenis van de geest die haar bezielde’, niet langer beschermen, maar louter nog afrekenen op hun economische of mogelijke amusements- of consumptiewaarde. Het probleem van de consumptiemaatschappij die in de loop van de 20^e eeuw is ontstaan, is volgens Arendt dat deze niet zelf ‘zorg kan dragen voor de wereld’, omdat zij nu eenmaal instant bevrediging zoekt en alles als fastfood wenst te verorberen; de consumptie houding betekent daarom feitelijk ‘de ondergang van alles wat zij aanraakt’. Juist vanwege dit consumptiegedrag heeft de wereld de kunst nodig, om duurzame werken en gemeenschappelijke waarden te scheppen, en de kunst behoeft op haar beurt vanwege haar kwetsbaarheid politieke bescherming.

Maar waarom gebeurt dit dan zo weinig? Waarom zien we doorgaans een houding van onverschilligheid, zuinigheid en vooral ook van visieloosheid, zo vraag ik me in mijn nieuwe boek Kairos af? We kunnen de vereconomisering of neo-liberalisering van de maatschappij daarvoor verantwoordelijk houden, maar in Nederland speelt wellicht ook nog mee dat we nu al bijna honderdvijftig jaar de mantra van Thorbecke dat de kunst geen zaak van de politiek mag zijn in ere houden. We leven hier zelfs zo streng naar dat er van een inhoudelijke dialoog amper meer sprake is. Het enige waarover de politiek nog mag oordelen is de som geld die ze aan kunst wenst te spenderen, en die wordt met elke regering dus minder. ‘De naam Thorbecke is model gaan staan voor een traditie van Haagse desinteresse, Hollandse zuinigheid en nationale vlakheid op het gebied van cultuurbeleid,’ stelde Maarten Asscher een paar jaar geleden in de Volkskrant, en

toch wordt die mantra tot vervelens toe herhaald uit angst dat politieke belangstelling tot ‘staatskunst’ zou leiden. Maar is die angst wel terecht? Ons parlementaire stelsel bestaat uit vele verschillende partijen die in wisselende coalitievormingen het land besturen. Wat dan precies onder ‘staatskunst’ zou vallen, valt alleen op grond van die pluraliteit en discontinuïteit van formaties moeilijk te formuleren.

De Amsterdamse wethouder van cultuur Carolien Gehrels riep in 2009 tijdens haar Boekmanlezing al op om ons van de ketenen van Thorbecke te bevrijden. ‘Als de cultuur een sector is waar je als bestuurder niet op mag sturen, dan keert de politiek zich af van de kunsten en dat is ongewenst en gevaarlijk.’ Ze oogstte met haar pleidooi voor meer verbondenheid tussen kunst en politiek zowel kritische als positieve reacties en opende daarmee een debat, dat naar mijn idee noodzakelijkerwijs gevoerd moet worden om de plek van de kunst in onze huidige maatschappij nader te bepalen. Enkele jaren voor haar pleitte ook Rick van der Ploeg er overigens al voor om Thorbecke’s uitspraak te vervangen door die van oud premier Schermerhorn: ‘Kunst is regeringszaak bij uitnemendheid’. Dit zou inderdaad wel eens een vruchtbaarder uitgangspunt kunnen zijn dan het Thorbecke principe dat vooral voor wederzijds wantrouwen heeft gezorgd.

De afgelopen jaren is er al vaker over het nieuwe politiek engagement in de kunst geschreven, onder meer door Anna Tilroe, Rutger Pontzen en door cultuurfilosofen Timotheus Vermeulen en Robin van den Akker, die zelfs spreken van een nieuwe stroming in de kunst, door hen ook wel ‘metamodernisme’ genoemd. Zij zien ‘het grote verhaal en het politieke engagement terugkeren’ en beschouwen de postmoderne kunst, die vooral op ironie, narcisme en nihilisme is gestoeld, als ‘een afgesloten hoofdstuk’. Deze nieuwe generatie kunstenaars durft volgens hen weer ‘oprecht, ernstig en enthousiast te zijn’. In dit verband wordt er ook wel over the new sincerity oftewel de nieuwe ernst of oprechtheid in de kunst gesproken. Nu de kunst weer meer politieke betrokkenheid laat zien, zou het dan geen goed idee zijn als ook de politiek van iets meer kunstzinnig engagement gaat getuigen? Dan komt er wellicht ook een einde aan de thorbeckiaanse zelfbeperking van de politiek en komt het cultuurbeleid in zicht, dat ‘de optelsom is van de kwaliteiten van de kunstensector en die van het cultuurpolitieke gezag: een goed opgeleide, ideeënrijke en ondernemende kunstensector gecombineerd met een alerte, betrouwbare en even selectieve als genereuze overheid’, zoals Maarten Asscher dat verwoordde.

De politiek kan het zich eigenlijk ook niet langer permitteren om zich zo afzijdig te houden van de kunst, vooral als deze zelf wel politiseert. Dit bleek een paar jaar geleden toen de foto's van de Iraanse kunstenares Soreeh Hera uit het Haagse Gemeentemuseum verwijderd werden. De toenmalige directeur Wim van Krimpen weigerde de fotoserie over homoseksuele moslims die een masker van de profeet Mohammed dragen te tonen, omdat hij 'het museum niet voor een politieke discussie wilde misbruiken'. Alleen al het woord 'misbruik' duidt erop dat ook Van Krimpen besmet was met het Thorbeckevirus. Er spreekt niet alleen een afkeer voor de politieke wereld uit, alsof deze iets minderwaardigs of verwerpelijks zou zijn, maar er wordt ook verondersteld dat artistieke en politieke waarde niets met elkaar te maken hebben en dat kunst en politiek bij voorbaat met elkaar in tegenspraak zijn.

En dat is niet zo, want beiden proberen, als het goed is, uit vrijheid een visie op de wereld te geven, die voor nieuw elan, een nieuwe betrokkenheid, een nieuw perspectief kan zorgen. Bovendien, vergis u niet, over smaak valt ook in politieke zin wel degelijk te twisten. Hannah Arendt noemde het in 'De crisis van de cultuur' zelfs een 'politiek vermogen bij uitstek'. Het smaakoordeel 'beslist namelijk hoe de wereld er onafhankelijk van haar economisch nut uit moet zien'. Juist omdat er over smaak wel te twisten valt en het smaakoordeel belangeloos is, want niet gebaseerd op nut of eigenbelang, en voor een ieder verschillend kan zijn, kan deze ook in de politiek voor de noodzakelijke pluraliteit zorgen. Het is een politieke activiteit bij uitstek, omdat juist hier, om Arendt nog eenmaal te citeren, 'het delen van de wereld met anderen zich realiseert.' Kunst houdt zich niet op een eilandje buiten de wereld op, ze vormt het hart ervan. Daarom mag de politiek zich niet teveel van haar distantiëren noch alleen voor suikeroompje willen spelen. Ze zal zich meer moeten engageren dan dat, vanuit het besef dat kunst de dynamiek, creativiteit, pluraliteit en vitaliteit van een samenleving waarborgt.

Tot slot, nog een paar regels die wat mij betreft als motto voor dit debat als ook voor dit nieuwe culturele en politieke seizoen mogen gelden en afkomstig zijn van de Oostenrijkse schrijfster, filosofe en dichteres Ingeborg Bachmann, die in haar Franfurter Vorlesungen ook kwam te spreken over de utopie van de verbeeldingskracht. Aan haar geef ik vandaag heel graag als laatste het woord dat hopelijk al spoedig tot een nieuw begin mag leiden. 'Bij alles wat we doen, denken en voelen, zouden we soms tot het uiterste willen gaan. Het verlangen wordt vroeg of laat ons wakker de grenzen die ons gesteld zijn te overschrijden. Binnen de grenzen hebben we de blik gericht op het volmaakte, het onmogelijke, het

onbereikbare. In het tegenspel van het onmogelijke met het mogelijke verbreden we onze mogelijkheden. Dat is waartoe de kunst, de literatuur ons kan inspireren. Op deze spanningsverhouding, die ons doet groeien, daarop komt het aan; dat wij ons oriënteren op een doel, dat zich weliswaar, als wij het naderen, opnieuw van ons verwijdert.’

Deze bijdrage is gebaseerd op de volgende twee hoofdstukken uit mijn boek *Kairos. Een nieuwe bevlogenheid*, Arbeiderspers 2014. Hoofdstuk 6. Over kunst en politiek: een vergeten bondgenootschap en Hoofdstuk 12. De utopie van de verbeelding. Voor meer informatie, besprekingen en interviews: www.jokehermsen.nl